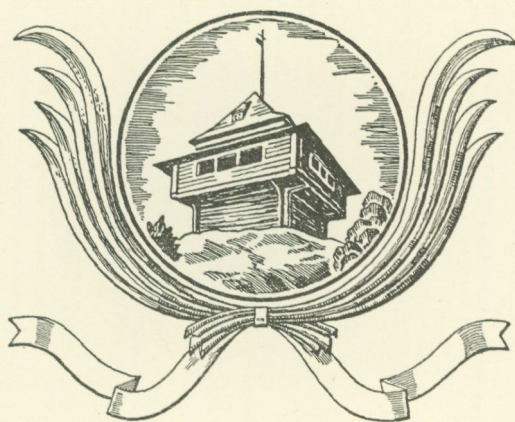

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1934**

NORDISKA MUSEETS
OCH SKANSENS
ÅRSBOK
FATABUREN

1 9 3 4

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Årsbokens omslag, motiv från Skansen med Moragården i bakgrunden
är utfört efter fotografi av J. Rydberg.

*Tryckt hos Victor Pettersons Bokindustriaktiebolag
Stockholm 1934*

EN MURMÄSTARE SOM HERR- GÅRDSARKITEKT

av Gösta Selling

De stora bruksanläggningarna i norra Uppland äro imponerande prov på svensk företagarganda och svenskt skönhetssinne. Strama och välordnade ligga de som vältaliga vittnesbörd om den tid, då upplandsjärnet hade en ryktbarhet, som endast tändstickorna i våra dagar kunna tävla med. Det är märkligt, huru likartat flertalet av dessa anläggningar äro utformade. Och det är vidare anmärkningsvärt, att själva herrgårdarna, brukens allt dominerande centra, äro uppförda så gott som samtidigt. På Gimo, Forsmark, Österby och Harg börja de ståtliga herrgårdshusen muras nästan på samma gång på 1760-talet. De lysande konjunkturerna under frihetstiden gävo det ekonomiska underlaget för denna byggnadsverksamhet, men den yttre anledningen var närmast den, att de äldre gårdarna bränts under ryssarnas härjningar 1719 och sedan aldrig blivit återuppförda under de följande decenniernas återhämtning och konsolidering. Man kan dock möjligen förutsätta, att en viss tävlingslust var den hemliga drivfjädern hos bruksherrarna, när de gävo sina byggen en sådan omfattning och magnificens, i all synnerhet som flera av bruksägarna voro stockholmare, vilka knappast under längre perioder bebodde sina egendomar i Uppland.

Arkitekturhistoriskt sett äro dessa gårdar av stort intresse som representativa och ovanligt välbevarade prov på den svenska herrgårdsstilen under en av dess mest betydelsefulla perioder. Under 1700-talets förra hälft hade den tessinska herrgårdstypen omvandlats under inflytande av fransk rokokarkitektur. Det

var framför allt tidens främsta arkitekt, Carl Hårleman, som verkställde denna omvandling. I sina plantyper är Hårleman till stor del beroende av de franska förebilderna. I bottenvåningen lades bostads- och sällskapsrummen, vanligen med en stor sal i mittpartiet, omgiven av två bostadssviter, vilka vardera bestodo av förmak, sängkammare, kabinett etc. Övervåningen formades som gästvåning med rummen grupperade kring en långsgående korridor. Detta är den mest vanliga hustypen i två våningar, en direkt efterbildning av Frankrikes »maisons de campagne». Man strävade därvid efter att få lantställets sällskapsrum så nära trädgården och naturen som möjligt. Men ett natursvärmeri, som passade i Frankrikes milda klimat, var mindre praktiskt i våra bistra nejder, och belysande är Karl Gustav Tessins yttrande, präglad av några års erfarenheter i hans av Hårleman byggda Åkerö: »— — — den som bygger stenhus här i Sverige, bör aldrig bygga sina rum à rez-de-chaussée, ty vår snö, vår vätska gör nedre våningen gemenligen och åtminstone i många år fuktig».¹ Man nästar anar, att den åldrande skribenten lidit av reumatism och kalla fötter!

Det var sannolikt dessa klimatiska olägenheter, som vållade, att den hårlemanska våningsindelningen övergavs av hans efterföljare och arvtagare Jean Eric Rehn. I och för sig är Rehns insats enkel nog, men den blev av betydelse för den gustavianska tidens herrgårdar. Han flyttade bostadsvåningen en trappa upp och fick den härigenom väl isolerad av den underliggande våningen, som allt efter förhållandena kunde ordnas som gästvåning, inrymma biljardsal, kök e. dyl. Denna förändring synes ha skett just vid den tid, då de nyssnämnda bruksherrgårdarna började uppföras, nämligen på 1760-talet.

I fråga om herrgårdarnas yttre utformning blev Hårlemans insats mera bestående. Det är han, som först gestaltat vad vi med rätta kalla vår mest nationella herrgårdsstil: tvåvåningars ljusputsade byggnader med brutna tak, med fasaderna — visserligen efter franskt mönster — dekorerade med rustikkedjor,

¹ Anf. efter A. Lindblom, Karl Gustav Tessin. Nationalmusei årsbok 1925.

Bild 1. Gimo, gårdsfasaden.

Bild 2. Österby, gårdsfasaden. Takets ursprungl. utseende återfinnes å bild 3.

våningsband och risaliter. Men de stora murytorna och de slutna byggnadskropparna ge åt byggnaderna en tung, vilande rytm, som vitt skiljer dem från förebildernas livliga elegans. Bostadsvåningens senare förflyttning innebar dock en viss förändring även ur exteriörens synpunkt. När de stora fönstren flyttades till övervåningen, fingo fasaderna ett luftigare utseende, och denna relativt enkla omvandling utgör en stor del av skillnaden mellan rokokons och den gustavianska stilens herrgårdsarkitektur.¹

På grund av denna stilutveckling, som här schematiskt och ofullständigt skisserats, blir de nämnda bruksherrgårdarnas byggnadshistoria av ett speciellt intresse liksom även frågan om vilka arkitekter som här varit verksamma. En av anläggningarna, Österby, tillhör nämligen den ålderdomligare, härlemanska traditionen, medan de tre andra representera den senare stilen. Numera veta vi bestämt, på grund av bevarade ritningar och litterära uppgifter, att Jean Eric Rehn har den konstnärliga äran av såväl Gimo som Forsmark. Märkligast är onekligen Gimo, eftersom dess *corps de logis* är det tidigaste kända exemplet på vad vi för enkelhetens skull men en smula oegentligt kalla den gustavianska herrgårdstypen, bild 1. Grunden lades nämligen 1763, och redan 1767 var huset under tak. Forsmark är något yngre. Arbetet tog där sin början 1769, och huset stod till det yttre färdigt 1774.

Även Österby har attribuerats till Jean Eric Rehn, tidigast av B. Schlegel i »Uplands herrgårdar» 1881 och senare av Gustaf Upmark i »Svenska slott och herresäten» 1909. Några dokumentariska bevis för Rehns medverkan ha dock icke kunnat presteras. I Rehns egenhändiga och tydligen ganska fullständiga meritförteckning, som Upmark publicerade 1925, återfinnes ej Österbys namn, något som givetvis är ägnat att väcka vissa

¹ Även under 1600-talet och det tidiga 1700-talet, ja, även bland Wijnblads mönsterritningar från 1755 finnas herrgårdshus, vilkas fasader ha stora fönster i den övre våningen. Bostaden ligger dock under denna tid i bottenvåningen, medan den övre är en parad- och gästvåning. Se E. Lundberg i Svenska kulturbilder IV, sid. 321 ff.

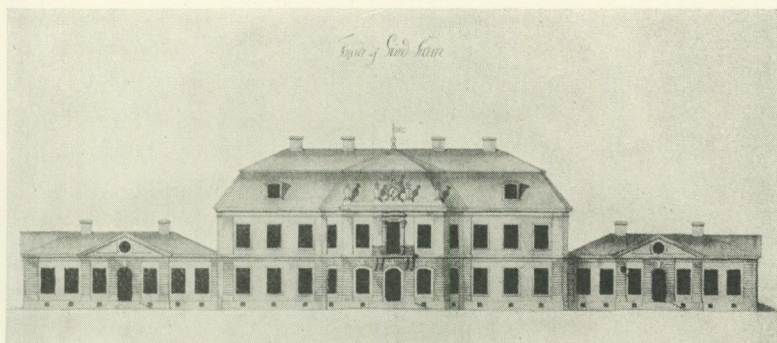

Bild 3. Österby, ritning till gårdsfasaden av Elias Kessler 1763. I bruksarkivet finnas fullständiga ritningar till huvudbyggnaden, till det vid trädgården belägna bryggghuset (synligt nedanför huvudbyggnaden å bild 4) och inspektorsbostaden. De flesta av ritningarna äro utförda av Elias Kessler.

Bild 4. Österby. Bruksherrgården och trädgårdsanläggningen på 1780-talet. Detalj av akvarell. Okänd konstnär.

tvivel. Stilistiskt har byggnaden icke heller mycket med Rehns konst att göra. Även i de verk, där han följer den franska planformen, Stora Ek i Västergötland och Stora Väsby i Uppland, har han en lätt, nästan graciös rytm och en karakteristisk proportionering, som ge dessa byggnader en mycket påtaglig frändskap med Gimo. Men Österby har en tung, bastant byggnadskropp, bild 2. Den schematiska fönsterplaceringen och framför allt takets massiva form tyda enligt min mening knappast på en i fransk stil skolad arkitekt.¹ Det förefaller under alla omständigheter vara ganska otroligt, att en arkitekt samtidigt skulle ha ritat två så väsensskilda byggnader som Österby och Gimo. Grunden till Österbys corps de logis lades nämligen också 1763, fastän byggnadsarbetet av ekonomiska skäl sedermera blev betydligt fördröjt och huset till det yttre ej stod färdigt förrän 1779.

August Hahr har i en nyligen publicerad uppsats om Österby (Upplands fornminnesförenings tidskrift XLIII: 2) också dragit Rehns auktorskap i tvivelsmål och i stället framfört Hårleman som den mer eller mindre direkte upphovsmannen. Hårleman har nämligen ritat Österbys vackra trädgårdsanläggning, och på den bevarade ritningen finnes en ny huvudbyggnad markerad. Detta tyder på, citerar Hahr efter Stavenow, »att Hårleman även gjort ett ej utfört förslag till en sådan». Att det skulle finnas något direkt sammanhang mellan Hårlemans eventuella förslag och den nuvarande byggnaden, som redan ifråga om mått och planform är starkt skiljaktig, är dock mindre troligt. Carl Hårleman dog 1753, och trädgårdsförslaget är alltså tillkommet före detta år. Det var utfört under den tid, då Antoine De Geer arrenderade Österby. Efter hans tidiga bortgång 1756 såldes bruket till hovmarskalken Charles De Geer, som i sin tur 1758 sålde det till bröderna Claes och Johan Abraham Grill. Det var dessa förmögna stockholmsmagnater, som fem år senare började bygga den nuvarande huvudbyggnaden. Just då besökte bergsrådet Daniel Tilas Österby. »Här lägges nu grunden till en ganska stor stenhusbyggnad och Corps de logis», skriver han och till-

¹ Man bör dock för att rätt kunna bedöma Österbyfasadens ursprungliga utseende bortse från den höga kupolen, som är ett senare tillskott.

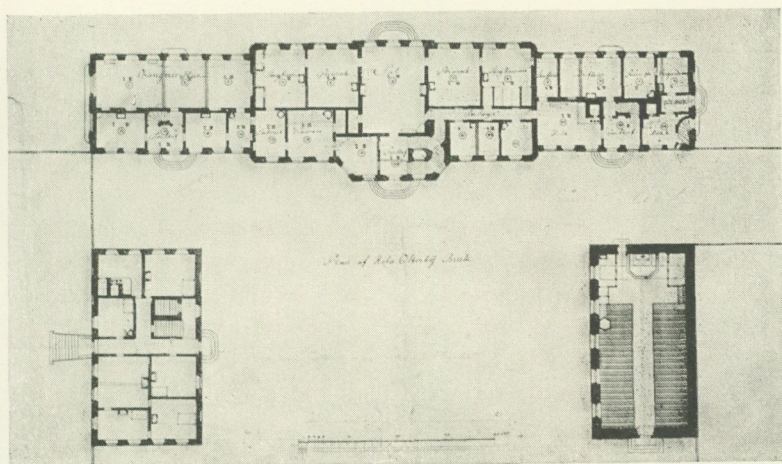

Bild 5. Österby. Plan av huvudbyggnaden och flyglarna. Huvudbyggnaden flankeras av orangerihuset och drivhuset, vilket även inrymmer köket och trädgårdsmästarens bostad. Av de båda äldre, fristående flyglarna inrymmer den högra brukskyrkan.

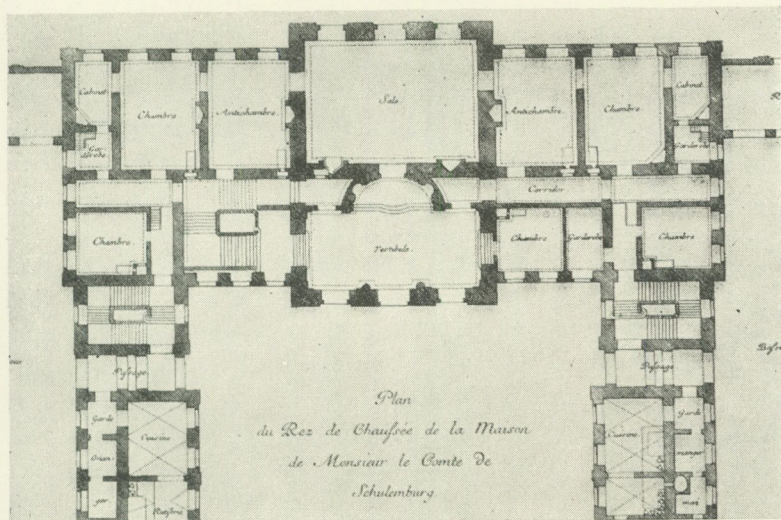

Bild 6. Greve Schulemburgs hus. Gravyr efter ritning av C. H. Horst. Österby bruksarkiv.

lägger: »utanföre är en trädgård av 8 tunnlands rymd och vartill sal. Baron Hårleman givit desseinen». Av formuleringen framgår, att stenhuset inte av denna samtida besökare kombinerades med Hårlemans projekt. Tilas nämner över huvud taget ingen arkitekt för huset, vilket måhända kan bero på, att han icke ansåg dennes namn särskilt betydelsefullt.

Ritningarna till »den nya stenhusbyggnaden» finnas bevarade, bild 3 och 5, och äro utförda och delvis även signerade av stockholmsmurmästaren Elias Kessler. Det var också han, som ledde arbetet under de första åren, då utom grunden till själva huset de båda sidoflyglarna, innehållande orangeri, drivhus och trädgårdsbostad, uppfördes. Att dessa byggdes först har sin naturliga förklaring däri, att den stora, nya trädgården krävde dessa nyttobyggnader. Dessutom fanns i den av Antoine De Geer uppförda östra flygeln en bekväm bostad för herrskapet under byggnadsarbetet. Den hade moderniserats och reparerats av Claes Grill 1759.

När de båda flyglarna väl voro färdiga och grunden till huset lagd, avstannade emellertid bygget, antagligen på grund av den ekonomiska räfst, som under riksdagen 1765 företogs med växelkontorets herrar, bland vilka även bröderna Grill befunno sig. År 1767, då Claes Grill avlidit, skrev Johan Abraham till inspektoren, att han var »betänkt att täcka källargroparna mellan båda nya flyglarna», men året därpå, då bröderna fått ekonomisk och moralisk upprättelse, igångsatte man ånyo det stora bygget. Även nu var Elias Kessler arbetsledare och man frågar sig, om inte denne, som både utfört ritningarna och lett arbetet, också måste anses vara husets arkitekt. Onekligen finner man denna teori styrkt av ett brev från Claes Grill till inspektoren Wählberg på Österby våren 1766. Grill meddelar nämligen bl. a. att han fått »Östergrens ritningar på herrgårdshuset och att han ämnar kommunicera med Kessler och med nästa (brev) låta veta, om han något därvid har att påminna». Östergren var en av murarna på bruket och sannolikt var det några av denne utförda arbetsritningar, som Kessler skulle granska.

Säkert reagerar mången mot en så barock tanke som att en

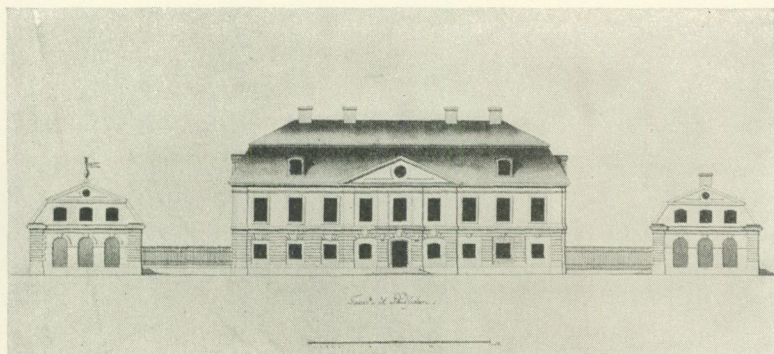

Bild 7. Harg, fasad av huvudbyggnaden och flyglarna. Ritning av Elias Kessler 1765. Observera blindingarna på flyglarnas gavlar, som återfinnas på nedanstående fotografi. Bruksarkivet.

Bild 8. Harg. Huvudbyggnaden och köksflygeln. Den andra flygeln har aldrig blivit uppförd.

murare skulle vara den konstnärlige upphovsmannen till en stor herrgårdsbyggnad. Men för 1700-talet låg problemet en smula annorlunda till. Utom de båda stadsarkitekterna i Stockholm och de vid slottsbygget anställda arkitekterna funnos för huvudstadens del knappast andra ritningskunniga yrkesmän än murmästarna. Och att de besutto en grundlig utbildning i detta avseende visa deras bevarade mästerstycken, som innefattade fullständiga byggnadsritningar till ett tre eller fyra våningars stenhus. Det fordrades, att ritningarna skulle utföras »efter bruklig Commoditet och architectijrisk symmetri». Murmästarnas förmåga kan också studeras i Stockholms många bevarade borgarhus från den tiden. Deras insats som herrgårdsbyggare är väl nu nästan omöjlig att dokumentera annat än i undantagsfall. Men det är betecknande, att ämbetet i Göteborg under en rättgång på 1790-talet stolt förklarar, att dess medlemmar ända till emot 100 mil upp i landet »byggt stora herrepaléer utan architects tillsyn» (meddelat av dr A. Bäckström).

Österbyhusets arkitektur är knappast av en så hög konstnärlig kvalitet, att uppgiften behövt överstiga den habile och kunnige Elias Kesslers förmåga. Planen följer ganska schematiskt det härlemanska eller rättare franska systemet, bild 5. I mittaxeln ligger på övligt sätt förstugan med trapphuset och där bakom salen. Till höger om salen har husets herre sin svit av förmak och sängkammare, till vänster ligga husfruns motsvarande rum, utökade med kabinett, kammare och garderob. Från salen leder en korridor till det i högra drivhusflygeln belägna köket, och mot gårdssidan ligga ytterligare ett par rum. Övre våningen innehåller biljardsal och gästrum, grupperade på ömse sidor om den långsgående korridoren. Även fasaderna visa ett ganska traditionellt 1700-talsschema, bild 2. De prydande elementen av mera ovanlig karaktär, balkongen i mittaxeln och den låga, urnbekrönta attikan på gårdsfasaden, återfinnas på Kesslers mästerstycke från år 1757. Den påtagliga släktskapen med Härlemans konst är vid denna tidpunkt nästan självklar, i all synnerhet som de främsta stockholmsmurmästarna, Körner, Westrell, Kessler m. fl. alla arbetade i Härlemans anda. En

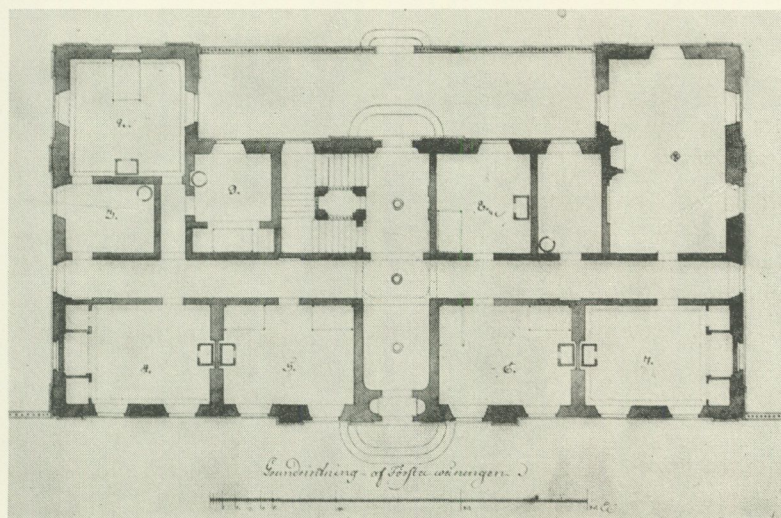
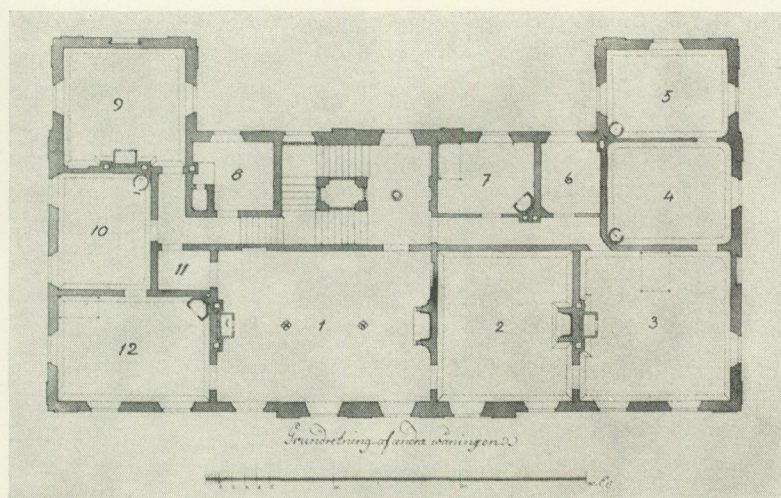

Bild 9—10. Harg, planritningar av Elias Kessler. Bottenvåningen med numerade gästrum och biljardsal. Övervåningens rumsbeteckningar voro 1786: 1 sal, 2 förmak, 3 sängkammare, 4 första kabinettet, 5 andra kabinettet, 6 garderob, 7 jungfrukammare, 8 porslinsköket, 9 bibliotek, 10 stora skänken, 11 lilla skänken, 12 västra salskammaren. Bruksarkivet.

direkt förmedlare hade denna konst helt visst i den gamle åldermannen J. C. Körner, Hårlemans trogne medhjälpare, i vilkens hus Elias Kessler för övrigt länge bodde.

I Österbyarkivet finnas några ritningar till »la Maison de Mr le Comte de Schulemburg», ritade av Horst. Man kan kanske icke påstå, att dessa ritningar varit förebilder till Österby, men det är lätt att spåra en ganska stor allmän överensstämmelse. Man återfinner i exteriören det framspringande, starkt markerade mittpartiet och de låga sidoflyglarna. Bottenvåningen har i stort sett samma indelning som på Österby, bild 6. Kanske har Claes Grill med Horsts ritningar som utgångspunkt för sin arkitekt skisserat, huru han tänkt sig ett nytt corps de logis på sin gård. Naturligtvis kan man också tänka sig, att Rehn granskat och korrigerat ritningarna, och att traditionen om hans medverkan uppstått därigenom. Men innan något sådant kan dokumentariskt styrkas, har man knappast några skäl att fråntaga Elias Kessler arkitektäran.

Ännu 1771 återfinner man Elias Kessler i brukets räkenskaper. Men sedan förefaller det, som om han avkopplats från bygget. År 1772 har han balans från föregående år, och 1773 avskrives hans skuld, 3,973 dlr, på nybyggnadskontot »enligt höggunstig ordres».

Enligt traditionen lära ritningarna till Österby ha blivit ändrade av Erik Palmstedt, »dock ej till sin fördel». Kanske var det vid denna tidpunkt han ryckte in. Hans insats skulle i så fall ha varit det kupolformade krönet över det framspringande mittpartiet. Denna underligt barocka detalj, som kraftigt understryker den massiva tyngden hos byggnaden, är den enda väsentliga avvikelser från de ursprungliga planerna. En ritning till mittpartiet i dess nuvarande form finnes f. ö. bevarad i bruksarkivet och härrör sannolikt från Palmstedts hand.

Hargs nya herrgård började byggas två år senare än Österby, om man skall lita på det årtal (1765), som återfinnes på en av de bevarade ritningarna. Ritningsmaterialet är ovanligt fullständigt och omfattar förslag till en ny huvudbyggnad med två

flyglar, bild 8 och 9—10, ett tresidigt komplex av visthusbodar, som placerats intill köksflygeln, samt fasader till den fyrsidigt kringbyggda fägård. Samtliga ritningar äro utförda och delvis signerade av Elias Kessler. Tyvärr äro bruksräkenskaperna från denna tid ej bevarade, varför det är omöjligt att närmare precisera byggnadsarbetets gång. Men allt tyder på, att huvudbyggnaden och den viktigaste av flyglarna, den som inrymde köket, uppfördes i ett sammanhang under senare hälften av 1760-talet. Sedan blev det tydligen en paus, ty den eleganta fasaden till visthusgård är daterad först 1781. Från denna tid finnas en del räkenskaper, och därav framgår, att även stallgårdens uppfördes i början av 1780-talet. Den andra flygeln blev aldrig byggd. En notis i förbigående ger oss klart besked om, att Elias Kessler av Hargs dåvarande ägare, friherre Carl Oxenstierna, användes icke blott som murare och arbetsledare utan även som arkitekt. Dagen före julafton 1780 utbetalas nämligen en mindre summa till »byggmästaren Ketzler för resekostnad — — — samt kyrkans avmätning till den tillärnade reparation samt desseiners och förslagers förfärdigande».

Hargs huvudbyggnad skiljer sig från Österbys däri, att bostadsvåningen flyttat en trappa upp, bild 9—10. Dessutom är den en smula mindre. Kanske är det exemplet från Gimo, som medfört denna modernare disponering av huset, ty man kan knappast förutsätta, att mäster Kessler av egen drift genomfört en så pass radikal förändring. Huset har en rektangulär plan med kraftigt framskjutande hörnpaviljonger på baksidan, »fasaden åt skogen», som den kallas på ritningen. I bottenvåningens mittaxel löper tvärs genom huset en smal förstuga, som i längdaxeln skäres av en lång korridor. I ena hörnpaviljongen ligger gästvåningens oundgängliga komplement, biljardsalen, medan de nio gästrummen gruppera sig på båda sidor om korridoren. En trappa upp ligga fyra rum i fil mot söder och gårdsplanen, med salen en smula snett i förhållande till mittaxeln. Väster om salen ligger ett sovrum och på andra sidan salen förmaket och sängkammaren. På östra gaveln innanför sängkammaren ligga första och andra kabinettet, på norrsidan garderob, jung-

frukammaren, porslinsköket och — i västra hörnpaviljongen — ett biblioteksrum. Stora och lilla skänken vid sidan av salen komplettera våningsplanen.

I exteriören är Hargs huvudbyggnad nästan ett skolexempel på den svenska 1700-talsherrgården, enkelt formad och väl proportionerad, prydd med putsrustik, våningsband, frontoner och brutet tak, bild 7. Gårdsfasadens mittparti är svagt framspringande och markeras med en tresidig, pilasterburen fronton. Nordfasaden accentueras i stället av de framspringande hörnpaviljongerna. Man spårar det traditionella franska schemat för ett »maison de campagne», men det är lätt att se, huru långt från förebilderna man kommit, hur mycket av genuint svensk byggnadstradition, som här gör sig gällande.

Kanske är det taktiskt olämpligt att just här omnämna, att Elias Kessler som så många av sina kolleger bland murmästarna var tysk, närmare bestämt sachsare till börden. Men onekligen acklimatiserade han sig snabbt. Enligt uppgift kom han till Sverige 1751, och fem år senare var han färdig att göra mästerstycke. Om hans läro- eller kanske rättare gesällår veta vi intet. Det faktum, att han vid sin burskapsansökan 1759 hade murmästare Körner som löftesman och dessutom bodde i dennes hus, kan tyda på, att han varit gesäll hos Körner. Kanske har han under Körner arbetat på några av Hårlemans byggen och där lärt sig dennes formspråk. Vi få ej heller glömma, att även den tyska arkitekturen omkring 1700-talets mitt var starkt influerad från Frankrike och att man därigenom, åtminstone beträffande en grupp enklare tyska herrgårdar, kan tala om en viss frändskap med Sverige.

Den första delen av Kesslers mästerprov blev enligt traditionen att mura en trappa »uti kammarherrens, välborne herr Wattrangs hus vid Fredsgatan, vilken trappa kommer att gå genom fyra våningar». När trappan året därpå, 1757, blivit godkänd, förelades honom uppgiften att till en som vanligt högst invecklad och snedvinklig tomt utarbета fullständiga ritningar och kostnadsberäkningar till ett fyra våningars stenhus. Onekligen hör Kesslers mästerstycke till de bäst ritade, som vid denna tid

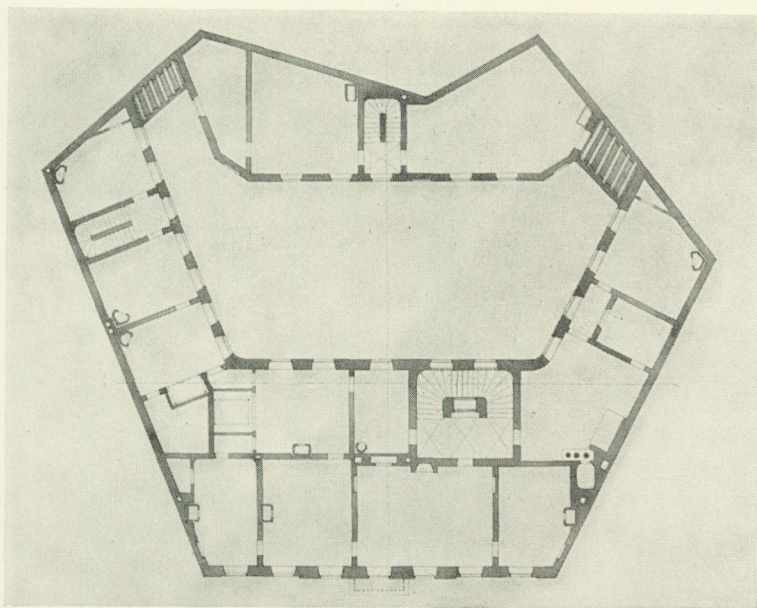
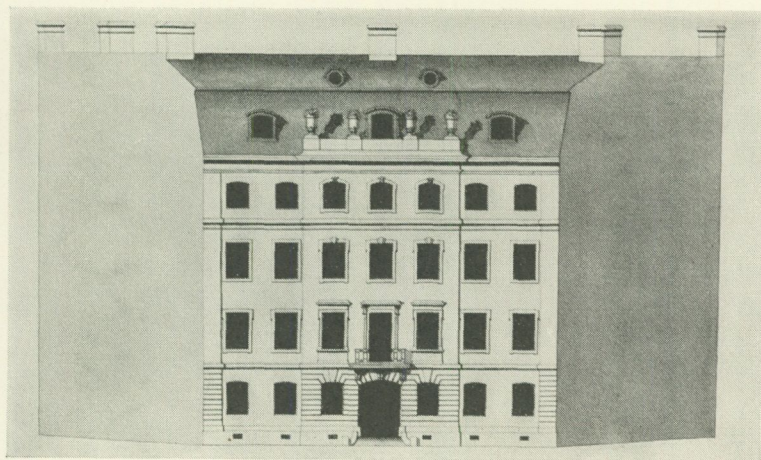

Bild 11—12. Gatufasad och plan av våningen en trappa upp.
 Elias Kesslers mästestyckesritning 1757.
 Murmästareämbetets arkiv.

presenterades för ämbetet, bild 11—12. Trots den underliga, sjsidiga tomten har Kessler lyckats åstadkomma en enkel och redig plan. Huvudbyggnaden mot »gatan» har två utspringande flyglar, som tillsammans med en låg stallänga omsluta den firsidiga gården. Bottenvåningen, som är helt välvd, har en kryssvälvd inkörsport i mittaxeln och inrymmer kontors- eller butikslokaler, några bostadsrum, bryggghus, magasin m. m. Huvudvåningen en trappa upp har en fil av fyra rum mot gatan — salen med balkong, öppen spis och inbyggt skänkskåp. Våningen är efter tidens krav komfortabelt och elegant inredd med sängalkover, garderober, kök med fyrhåll och bakugn m. m., bild 11. Sektionerna visa även detaljer av inredningen med kakelugnar, bröstpanel, dörröverstycken och väggfält med pilastrar och fyllningar, eleganta smidesräck i trapporna etc. Karakteristiskt är, hur rumsfilens längd skenbart ökas genom blinddörrar i gavelväggarna, samt det absoluta kravet på symmetri i salens inredning. Huvudfasaden är ett gott prov på rokokotidens enkla putsarkitektur, bild 12. Den accentueras av våningsband, hörnlisener och ett svagt framspringande mittparti, som krönes av en låg attika med urnor och som dessutom dekoreras av en konsolburen balkong över porten. Gårdsfasaderna äro däremot alldeles släta så när som på våningsbanden och de släta fönsteromfattningarna. Ämbetet fann också Kesslers ritningar »väl och försvarligen förfärdigade, ty blevo de gillade samt Kessler till mästare och ämbetsbroder med lyckönskan antagen». Två år senare, den 13 juni 1759, fick han som nämnts burskap som borgare, samtidigt med ämbetsbröderna Gabriel Zincke och J. Chr. Herman, samtliga av tysk börd. Löftesman utom Körner var stadsbyggmästaren och åldermannen Johan Sebastian Jacob.

Elias Kesslers arbeten i Stockholm ha i allmänhet bestått av om- och tillbyggnader av äldre fastigheter, vilka naturligtvis samtidigt moderniserades i tidens stil. År 1758 byggde han på mässingsslagaren Johan Werners hus vid Drottninggatan, och 1763 uppförde han ett nytt bostadshus i tre våningar åt den bekante snickaren Nils Dahlin. Samma år lämnade han också till Byggnadsnämnden in ombyggnadsritningar till det von der

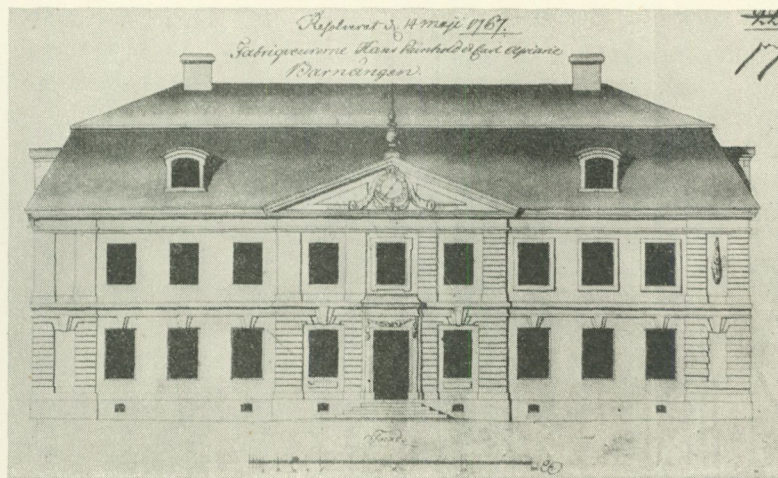

Bild 13. Barnängen, gårdsfasad. Ritning av Elias Kessler 1767.
Byggnadsnämndens arkiv, Stockholm.

Bild 14. Barnängen, gårdsfasad.

Lindeska huset vid Västerlånggatan, som då ägdes av vinhandlaren Johan Hindrich Schmer. Lyckligtvis bortskalades icke all den praktfulla fasadskulpturen, men den höga renässansgaveln kapades ett stycke, och det gamla 1600-talspalatset försågs med brutet tak.

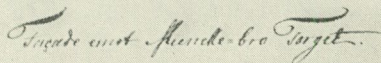
År 1767 är ritningen till Kesslers största nybyggnad i Stockholm daterad, den herrgårdslika huvudbyggnaden till Barnängens klädesmanufaktur nere vid Hammarby sjö, vilket vid denna tid efter en brand grundligt omdanades av bröderna Apiarie, bild 13. Det är ganska typiskt för tiden, att magasin och verkstadshus m. m. fingo göra tjänst som flyglar, varigenom intrycket av en regelrätt herrgårdsanläggning ytterligare poängterades. Den vackra huvudbyggnaden, som ännu är bevarad, påminner en smula om Harg. Det är ett rektangulärt tvåvåningshus med frontonkrönt mittparti och brutet tak, bild 14.

Några år senare, 1770, byggde Kessler till det Grillska huset vid dåvarande Norrmalmstorg (numera Gustav Adolfs torg), det hus, som sedermera av Palmstedt omdanades till Arvfurstens palats. Det var två låga tvåvåningslängor, vilkas klassicistiska huvudfasad vette mot Strömmen. Längan mot torget, som utgick från den gamla torstenssonska huvudbyggnaden vid Fredsgatan, innehöll en rad små butiker med tillhörande magasinsutrymmen i övervåningen.

År 1773 ombyggde och moderniserade Elias Kessler huset Övre Munkbron 5 åt kapten Carl Pfeiff, bild 15. Det är möjligt, att Ragnar Josephson har rätt, då han i fasaden spårar ett 1600-talshus (Borgarhus i gamla Stockholm, sid. 369). Men arkitekten har dock genom ett enkelt grepp givit byggnaden prägel av 1700-tal, och med sitt markerade mittparti med rusticerad bottenvåning och gördellist mellan de övre våningarna erinrar huset onekligen ganska mycket om Kesslers mästestycke.

Vid det nu försvunna s. k. Sterkyska (sedan Geijerska) huset söder om Riddarholmsbron tillbyggde Kessler en tvåvånings bostadslänga år 1776. Den höjdes med en våning och fick nytt tak. Huset verkar nästan modernt med sina fullkomligt osmyckade fasader och sitt låga vattentak.

Eliza Keeling 7

Carl St. König

119

Under det sista decenniet av sin levnad sysslade Kessler nästan uteslutande med mindre uppgifter, åtminstone i Stockholm. Och att han då haft uppdrag ute i landsorten är i varje fall f. n. icke bekant. Men bland hans uppdragsgivare finner man flera burgna och namnkunniga stockholmare, garvaren Johan Westin och capten mechanicus Charles Apelquist bland andra. Hans sista större uppdrag blev att 1793 om- och tillbygga den gamla Leijonstedtska malmgården vid S:t Paulsgatan, som då tillhörde hans måg, kamreraren Jacob Möller. Och hos denne slog han sig sedan ned, när hans hustru året därpå avled. Han överlevde henne dock endast ett år. Den 22 september 1795 dog den 75-årige murmästaren av slag.

Guld och ära hade Elias Kessler icke lyckats samla under sitt långa liv. Skulderna i hans bo uppgingo visserligen endast till 135 riksdaler, men de överstego med 15 riksdaler tillgångarna. Bland de obetydliga inventarierna, som noteras vid bouppteckningen, märkas »tjugotre gamla tyska böcker» och »diverse sorter desseiner samt ritningar efter förfärdigade byggnader». Helt visst förvarades bland dessa också ritningarna till hans största byggnadsuppdrag, Österbys och Hargs huvudbyggnader.

Till sist endast en liten brasklapp, som tillfogas i känslan av det osäkra i att lansera ett alldeles nytt arkitektnamn för det visserligen ännu icke alltför väl kartlagda 1700-talet. Möjligheten, att någon av de mera namnkunniga arkitekterna trots allt kan gömma sig bakom Kesslers ritningar, förefinnes naturligtvis, trots signaturer och namnteckningar. Skulle man lita endast på de bevarade ritningarna och uppgifterna i Byggnadsnämnden, skulle t. ex. det gamla, nu försvunna Bondeska palatset vid Strömmen ha haft murmästaren Johan Degener till upphovsman. Men tills vidare bör efter vedertaget bruk den man, som utfört och signerat ritningarna, nämligen den tyskfödde murmästaren Elias Kessler, också ges den konstnärliga äran av Österby, Harg och Barnängen.